

# התייחסות אמונית לשואה

הקדמה

פתיחה

מדוע

האם

כיצד

הצגת השאלה

השאלה

ייחודיות השואה

גישות שונות

קבוצה ראשונה – "חטא וענשו"

קבוצה שנייה – כפירה

קבוצה שלישית – שילוב

גישות 'עוקפות'

מכיוון שאי אפשר לסכם

במאמר רגיל, ישנה פתיחה המסבירה ומגדירה את הנושא, ואת הגישה אליו. עיסוק בנושא השואה דורש התייחסות שונה, ולכן הפתיחה ארוכה, ומהווה סוגיה נרחבת כשלעצמה. הפתיחה מחולקת לשלושה חלקים, המבוססים על שלש שאלות - **מדוע** [בכלל צריך להתעסק בנושא], **האם** [ביכולתנו, האם מותר לנו], ו**כיצד** [לבסוף אנו ניגשים לנושא]. לאחר הפתיחה, נציג את השאלה המתעוררת אצל האדם המאמין לנכח השואה, כאשר כחלק מהותי ממנה ומהנושא בכלל, נעיין בנושא 'ייחודיות השואה'. לאחר הצגת השאלה נציג גישות שונות, המתמודדות עם השאלה, ונראה נקודות קשי העולות בכל אחת מהן. לבסוף לא נסכם - אינני מרגיש שאפשר ושייך לסכם, מכל מקום אין ביכולתי לעשות זאת.

## הקדמה

ראשית, אפתח בשני רגשות שליוו ומלויים אותי לאורך כל לימוד הנושא ומתחזקים בכל קריאה ולימוד נוספים. הראשון - עד כמה אין ביכולתנו, וקרוב לוודאי שגם לא יהיה ביכולתנו להבין. (מעבר לדיון ולוויכוח מדוע, האם וכיצד, המובא בפרק הבא). השני - הכרת

תודה לה' על שזיכני לחיות בארץ ישראל ובמדינת ישראל, לשרת בצבא ההגנה לישראל, וללמוד תורה ללא דאגות.  
 מטרתי העיקרית בכתיבה היא סקירת הנושא וסידור הדברים בצורה ברורה ככל האפשר. לכן, אין לראות בדברים יומרה לחידוש או אמירה ברורה וכדומה.  
 במהלך הדברים, אנסה להמעיט בציטוטים, ואפנה את המעוניין להרחיב אל המקור עצמו.  
 הדברים מתייחסים כמעט ורק לכותבים יראי שמיים, ומובן מדוע.  
 אני מקווה ומבקש מהקב"ה שיהיו הדברים לרצון לפניו. יהיו הדברים לעילוי נשמת סבתא מיכל בת שלום ומרים ע"ה שנלב"ע ב-ו אב התשס"ג. ולעילוי נשמת ששת מיליוני קדושי השואה, ובתוכם הורי סבתי קלמן בן נחמן ובלומה, וחייה בת משה ודבורה הי"ד, שעלו על המוקד באושניץ, ואיני יודע על מה לקחם הקב"ה אליו.

## פתיחה

בגשנתנו אל נושא השואה עולות, עוד טרם העיסוק עצמו, מספר שאלות בסיסיות מאד, המציבות את עצם העיון בנושא בסימן שאלה.  
 סימן שאלה ראשון המוצב לפנינו הוא **מדוע**. ישנה תחושה פשוטה שמוטלת עלינו חובה להתעסק בנושא השואה, עלינו להבין מדוע מוטלת עלינו חובה כזאת.  
 לאחר שנבהיר לעצמנו מדוע חשוב לגשת ולעסוק בנושא. ניצב בפנינו סימן שאלה שני - **האם**. האם מותר לנו לנסות להבין, להתעסק עם נושא כל כך טעון ונורא? האם מותרת עצם הגישה? אולי צריך להשמר מעלות בהר, שהרי 'הנוגע בהר מות יומת', ו'הרי זה שבפניו אנו עומדים, משליך בצורה משמעותית על רבים מיסודות האמונה.  
 סימן שאלה שלישי, ולדעתי החשוב יותר, הוא **כיצד**. נניח שנצלח את שתי השאלות הראשונות; נבין מדוע, ונגיע למסקנה שיש לנו רשות לנסות להבין. השאלה הגדולה היא כיצד עושים זאת; כיצד אני, הקטן, יכול להיכנס ולו על ידי צעד קטן בשערי הבנת נושא גדול ונורא שכזה. כלומר, האם צורת הגישה צריכה להיות של חיפוש הסבר וצרך בהבנה, או שאין לנו להתעסק במידותיו של הקב"ה, ועלינו להתמקד בנסיון 'דיעבדי' של הבנת משמעויות לגבינו.

## מדוע

בנושא זה אין בכוונתי להרחיב. ברור לי שלכל אחד ברורה התשובה, גם אם אינה מוגדרת ומסודרת, לפחות בתור תחושה פנימית. למען הסדר הטוב, אמנה מספר סיבות לחשיבות העיסוק בשואה -

- א. **השפעתה הרבה של השואה עלינו.** מהבחינה הקיומית-מציאותית, השיבה לארץ, הקמת מדינת ישראל, הקמת צה"ל, ועוד. ומהבחינה האמונית, כאשר השואה מהווה מוקד וגורם השפעה משמעותי על שאלות אמוניות רבות: שכר וענש, ישראל והעמים, קידוש השם, ארץ ישראל, מקום הרע בעולם, צדיק ורע לו רשע וטוב לו, ועוד.
- ב. **ייחודיותה של השואה.** אין לנו את הלגיטימציה ואת האפשרות להתעלם מהשואה. הנושא גדול מכדי שנוכל להתעלם מכך. (אגע ספציפית בייחודיותה של השואה בהמשך).
- ג. **קרבנות ההיסטורית והרגשית.** אנו קרובים מאד לשואה על ציר הזמן, עובדה שכמעט מכריחה אותנו להתעמת עם הנושא, ועובדה שיוצרת כאב משפחתי ופרטי אצל כל אחד. אין כמעט יהודי שאין מישהו מקרוביו שחוה, ניצל, או חלילה נספה בשואה.
- ד. **הנחלת לקח השואה לדורות הבאים.** אנו מצויים בנקודת-תפר הסטורית, בה הניצולים מתמעטים והולכים, ושימור השואה כזכרון חי תלוי ברמת הלימוד והעיסוק בה, בייחוד אם נעשה החיבור ההכרחי לעולמות האמוניים והמהותיים.
- ה. נקודה נוספת שראוי להזכיר: אנו רואים בשנים האחרונות עיסוק ציבורי הולך וגובר בנושא השואה, ונראה שאין זה נכון להזניח את ההיבט הדתי-אמוני.

## האם<sup>1</sup>

שני מישורים –

- א. **מישור היכולת.** האם ביכולתנו להבין ?
  - ב. **מישור ההיתר.** האם מותר לנו לנסות להבין? כלומר, בהנחה שיש ביכולתנו להבין, האם מותר. ובלשון חז"ל – (ברכות י ע"א) "בהדי כבשי דרחמנא למה לך"<sup>2</sup>.
- כאן אנו נפגשים בסוגיית "קריאת ההסטוריה"<sup>3</sup>, ובמסגרתה עלינו להיכנס למעבה מה שנראה לכאורה כסתירה. סתירה בין חסר יכולתנו להבין את דרכי הנסתרות והנעלמות של הקב"ה, לבין יכולתנו להבין, ולעיתים אפילו הדרישה מאיתנו להבין. סתירה, לכאורה,

<sup>1</sup> כאן נרצה תשובה יחסית ברורה, כן או לא. מותר או אסור.

<sup>2</sup> בתרגום חפשי – מה לך עם סתרי של הקב"ה. כלומר, למרות שיתכן שיש לך יכולת להבין, מה לך עם סתרי של הקב"ה?

<sup>3</sup> להרחבה בעניין, עיין 'האל המתגלה בקורות העתים', ב'עולם בנוי וחרב ובנוי', הרב משה מיה. ושם הערה 69, לגבי שתי תפיסות שונות של "קריאת ההסטוריה".

שמתחילה בין שתי קבוצות-פסוקים, ממשיכה בדיון בדברי חז"ל השונים, ומסתיימת באחרונים בני הדורות האחרונים, עד ימינו אנו ממש, המתייחסים לסוגיה זאת. מצד אחד אנו רואים פסוקים המדברים במישור הראשון, על חסר-יכולתנו להבין, בשל המרחק הגדול שבין דעתנו הקצרה לדעתו הרחבה של הקב"ה - (משלי כ כד) "וְאָדָם מֵהַבֵּן דְרָכָיו" (ישעיהו נה, ט) "כִּי גָבְהוּ שָׁמַיִם מֵאָרֶץ כֵּן גָּבְהוּ דְרָכַי מִדְרָכֵיכֶם וּמַחְשְׁבֹתַי מִמַּחְשְׁבֹתֵיכֶם" (קהלת ה, א) "...כִּי הָאֱלֹהִים בְּשָׁמַיִם וְאַתָּה עַל הָאָרֶץ עַל כֵּן יִהְיוּ דְרָכַיךָ מְעֵטִים". ובמישור השני, פסוקים שאינם מתירים נסיון הבנה - (דברים לב, ד) "הַצֹּר תִּמְסִים פְּעֻלּוֹ כִּי כָל דְרָכָיו מְשֻׁפָּט..."

ומצד שני (כמובן בהתבסס על שני המישורים כאחד), פסוקים הדורשים מאתנו להבין, או לפחות מאפשרים לנסות - (תהלים כה, ד) "דְרָכַיךָ ה' הוֹדִיעֵנִי אֲרַחֲמֶיךָ לְמַדְנִי" (דברים לב, ז) "זִכֹּר יְמוֹת עוֹלָם בֵּינו שְׁנוֹת דוֹר וְדוֹר" (איכה ג, ג) "נִחַפְּשָׁה דְרָכֵינוּ וְנִחַקְרָה וְנִשְׁוֶבָה עַד ה'". ואם נרצה לצעוד בדרכו של אברהם אבינו, נוכל לראות שאברהם נסה בכל כחו להבין את הקב"ה<sup>5</sup> - (בראשית יח, כה) "הֲשֻׁפָּט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מְשֻׁפָּט?"<sup>6</sup>.

בדברי חז"ל אנו רואים את המשך הסתירה/התלבטות. מצד אחד - אמירות שנראות שעוסקות במישור השני (חגיגה יג ע"א) "במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור, במה שהורשית התבונן אין לך עסק בנסתרות"<sup>7</sup>, (מדרש תהלים, מזמור ט ד"ה ידבר אחרי) 'גזירה גזרתי, חוקה חקקתי ואין להרהר אחריה'<sup>8</sup>. ומן הצד השני - אף כאן במישור השני (ברכות ה ע"א) "אם רואה אדם שיסורין באין עליו - יפשפש במעשיו", (ברכות ז ע"א) "בקש משה מלפני הקדוש ברוך הוא.... אמר לפניו: רבנו של עולם! מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו".

שתי התייחסויות מפורסמות של ראשונים מכוונות אותנו לכך שמותר ואף צריך לנסות להבין. הרמב"ם<sup>9</sup> מלמד אותנו שכאשר מתרגשת עלינו צרה, עלינו לברר ולתור אחר הסיבה

<sup>4</sup> ועיין עוד בישעיהו מד, ז.

<sup>5</sup> בראשית פרק יח. ועיין בדברי הרב יעקב בן סימון, בחוברת "אמונתך בלילות", לזכרו של נחשון וקסמן הי"ד. שמעמיד את נסיון ההבנה של אברהם על שלשה עקרונות או תנאים. אמונה שלמה בקב"ה, הבנת מקומך - "ואנכי עפר ואפר", ומסירות מוחלטת לכל החלטה ואפילו עמידה בנסיון כאברהם.

<sup>6</sup> ולא אברהם בלבד, גם משה, ירמיהו, חבקוק ודוד מקשים ומנסים להבין את דרכי הקב"ה.

<sup>7</sup> רש"י (שם) מפרש "במופלא ממך - במובדל ומופרש ממך, שלא רצה הקדוש ברוך הוא לגלות לך". נראה שכוונתו, לא רצה הקב"ה לגלות לך - אסור לך לנסות להבין.

<sup>8</sup> גם מכאן נראה שקיימת יכולת הבנה, אלא שאסור להרהר אחריה.

לצרה. והרמב"ן<sup>9</sup> קורא 'כסילים מואסי חכמה' לאלו שמשליכים הכל על ההנחה ש'אין לפנינו לא עולה ולא שכחה', הוא דורש מהאדם 'לתור בדעתו לצדק המשפט ולאמת הדין כפי שידו משגת', ועיין שם.

בדורות אלו. ידועים דבריו של הראי"ה קוק<sup>11</sup>, שאומר שביכולתנו להבין, אך מסייג זאת בהדרגת תלמידי חכמים שבדור. דברים דומים אומר גם ר' אלחנן וסרמן<sup>12</sup>.

הרב אורי שרקי אומר שעמדה התובעת את בירור הדין איננה עמדה 'דיעבדית', אלא אף 'לכתחילאית' ביהדות. וכלשונו "...עמידתנו על דרישות הצדק כלפי הנהגת ה' היא זו שעשויה להביא את הופעת הצדק הא-לקי, ולא ההשלמה בכל מחיר, המתחפשת לאמונה גדולה, ואינה אלא אמונה קטנה"<sup>13</sup>. כדוגמא הוא מביא את דרכו המיוחדת של ר' לוי-יצחק מברדיטשוב, "...שדוקא מפני אמונתו הגדולה יכול היה לתבוע את הקב"ה למשפט, על מנת שתיגלה צדקתו, ולא הצדיקו מלכתחילה מתוך גישה דתית נכנעת ובינונית"<sup>14</sup>.

הרב יהודה שביב<sup>15</sup> מסביר שבהימנעות מעיון בנושא קיימת סכנת כניעה לשטחיות, וייתכן שאף חמור מכך, כניסה למצב כהות חושים. ובאותה מגמה, אם כי בצורה חריפה יותר אומר הרב זייני<sup>16</sup>, שיש בהתייצבות מאחורי 'אי-הבנה' לסוגיה השונים, משום רדידות אינטלקטואלית ואמונית, ומשום פחד מהתמודדות אמיתית.

---

<sup>9</sup> 'אבל אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקריה, הרי זו דרך אכזריות...' (הל' תעניות, פ"א, הל' א-ג). במקום אחר (מורה נבוכים ג, כג) אומר הרמב"ם שחשוב שהאדם יבין שאין ידיעתו כידיעתנו, וכך לא יוסיפו לו המקרים ספיקות, ויוסיף אהבה לקב"ה. ויש לעיין ביחס בין שני המקורות.

<sup>10</sup> '...וכן חובת כל נברא עובד מאהבה ומיראה לתור בדעתו לצדק המשפט ולאמת הדין כפי שידו משגת...' (שער הגמול, בסוף 'תורת האדם'. כתבי הרמב"ן, כרך ב, מהדורת שעוועל, עמוד רפא).

<sup>11</sup> הרב קוק, בשתי התייחסויות ידועות לעניין 'קריאת ההיסטוריה', אומר שיש לנסות ולראות את יד ה' הפועלת בהיסטוריה (אורות יג עמוד כט – 'בפרטיות מתגלה חזון העולמים בכל תקופה שהקב"ה מחדש בה את עולמו...וכל הטבע כולו המתגלה בכל תפקידיו...בדאגות החיים היומיים ובהתגדרות הלאומים והממלכות...בנכלי הפוליטיקה...'), אך יש צורך בהדרגת תלמידי חכמים ואנשי חמדות, לקריאת הכתב המטושטש של המאורעות (אגרות הראי"ה ב, אגרת תשלז, עמוד שלד).

<sup>12</sup> '...צריך להתבונן בכל המאורעות הבאות לעולם ולמצוא יסודם...אלא צריך לשמוע להמקובל אצלנו בתורה שבע"פ'. 'זכור ימות עולם', בקבץ "מאמרי עקבתא דמשיחא", פרק א.

<sup>13</sup> 'שואה ושאלה', עמוד 17. דברים דומים אומר הרב שרלו: 'דרך האמונה המחייבת ביטול העצמיות אינה נכונה. מגדולי ישראל למדנו לארך הדורות, ובעיקר בתנ"ך, כי דווקא המאמין הגדול שואל שאלות, מתפלל תפילות קשות, וטוען לפני הקב"ה על דרכי הנהגתו. אין אנו נתבעים לוותר על נפשנו ולעשות שקר בעצמנו...' (מתוך תשובה באתר האינטרנט 'מורשת').

<sup>14</sup> שם, עמוד 16.

<sup>15</sup> 'השואה והאמונה', 'מורשה', גליון ה, עמוד 44.

<sup>16</sup> 'על השואה', ביכלביא שכ"ן, לעילוי נשמת גד עזרא הי"ד, עמוד 81.

הרב אלימלך בר-שאול<sup>17</sup>, מנמק את ניסיון ההבנה בסיבה פחות מהותית, בשל מצב הדור. אין הדור יכול להסתפק בתשובה המדברת להגיון הקר בלבד, הוא צריך התייחסות ללב.

לעומתם, שואל האדמו"ר מפיעסצ'נא<sup>18</sup> בדם ליבו, איך אפשר בכלל להקשות על הקב"ה על מעשים גדולים כל כך, בעוד קלח קטן בבריאתו של הקב"ה איננו מסוגלים להבין. ר' נחמן מברסלב<sup>19</sup> אף נותן מימד 'לכתחילאי' למצב שבו יש קושיות על הקב"ה, מפני שבמצב כזה ברור לאדם שאין דעת הקב"ה כדעתנו. מעבר לכך שאין יכולת הבנה, גם טוב שאין יכולת כזאת.

הרב סולובייצ'יק<sup>20</sup> חש בבעיה והעמיד כל צד מצדדי הסתירה בדמות יהודי אחר. הוא מחלק בין היהודי הגורלי ליהודי היעודי, כלשונו. היהודי הגורלי הוא סביל, וככזה הוא יחסו לרע, הוא איננו שואל ומחפש, אלא נשאר בקטנותו. לעומתו, היהודי היעודי הוא פעיל, וככזה הוא שואל ומחפש, הוא מבין שיש סיבה ותכלית לרע, ואותן הוא מחפש. ייתכן שאכן, לכל יהודי יש לשייך את דרך ההתמודדות המתאימה לו לפי אופיו ודרכו בעבודת ה'. לחידוד ולהבנה טובה יותר של צדדי הסתירה נוכל להגיע בהצגת שתי שאלות - ניתן להסתכל על מצב של התחמקות מהסבר בשתי צורות, חיובית ושלילית. בצורה שלילית, כביטוי ל'אמונה קטנה בתחושת' (הרב שרק). ובצורה חיובית, כביטוי לאמונה חזקה בלתי מעוררת (ר' נחמן). מה פירושה של אותה 'אמונה תמימה', שוודאי נדרשת מהאדם? האם תמימות, נאיביות, הליכה בעיניים מכוסות? או שלמות האמונה במובן הרוחני יותר?

למסקנה חד-משמעית כמובן שאין ביכולתי להגיע, ונראה לעניות דעתי שעצם ריבוי הדעות והמחלוקות מורה על כך שאין תשובה והכרעה ברורים. בלימוד הנושא נראה שאין מנוס מהליכה בדרך האמצע, המקשרת בין שני הצדדים. אולי כך מכוון אותנו ירמיהו - (ירמיהו יב א) "צדיק אֵתָהּ ה' כִּי אָרִיב אֶלֶיךָ אֵךְ מִשְׁפָּטִים אֲדַבֵּר אוֹתְךָ מִדוּעַ דָּרְךָ רְשָׁעִים צְלָחָה..." מסביר ה'מצודת דוד' שם - "אמר הנביא, ידעתי ה' שאתה צדיק בדבר אשר אריב אליך. אך אדבר עמך דברי ויכוח, וכאומר עם כל זה אתווכח למען דעת את הטעם והסבה, לא על היותי מסופק אם צדיק אתה בדינך". דרך סדורה להבנת העניין ייתכן ונוכל ללמוד מר'

<sup>17</sup> 'השואה', בתוך 'מצוה ולב' חלק ב. עמוד 216.

<sup>18</sup> הרב קלונימוס-קלמיש שפירא, 'אש קודש', חנוכה תש"ג, עמוד קלט. עיין גם פרשת 'שלח' ת"ש, לעניין הצורך באמונה טהורה ומוחלטת.

<sup>19</sup> ליקוטי מוהר"ן תנ"א, סב.

<sup>20</sup> בתחילת 'קול דודי דופק', 'איש האמונה' עמוד 71-36.

יהודה הלוי<sup>21</sup>, ששם בפי החבר תפיסה המורכבת משלושה סייגים - אין מה להשוות בין הבנתנו להבנת הקב"ה. אפשר לנסות להבין לאחר בקשת מחילה. צריך להיות ברור לאדם שכלל לא וודאי שהבנתו אמיתית היא, ומכל מקום היא איננה מלאה.

## כיצד

כהמשך ל'האם', ברור לכולי עלמא שיש שני צדדים. גם מי שהכריע לצד שאפשר לנסות ולהבין, צריך להסביר כיצד עושים זאת. אנו פוגשים אמירה כמעט חד - משמעית שצורת הגישה צריכה להיות מתוך הבנה אמיתית וכנה שלעולם לא בטוח שנרד באמת לעמקה ושלמותה של הבנת העניין, ונראה שאכן בצורה כזאת נגישים אנשי התורה אל הנושא.

מעיון בדברי הכותבים, ניתן לראות שתי התייחסויות עיקריות בשאלת ה'כיצד'. התייחסות ראשונה גורסת שעלינו לגשת מתוך כוונה להבין ככל שביכולתנו, כלומר, לנסות להבין את ה'למה'. כמובן, מתוך ידיעה והכרה שלעולם לא נשיג את דעתו של הקב"ה<sup>22</sup>. לעומת זאת, ההתייחסות השנייה מסתייגת יותר, ומכוונת לגשת מתוך מגמה ללמוד איזושהו מסר<sup>23</sup>. לא בכיוון של הבנה או השגה, אלא מה אני יכול לקחת מזה להתקדמות בחיים הרוחניים שלי, של עם ישראל?<sup>24</sup>. ייתכן ניתן להסתכל על שתי התייחסויות אלו כמתבססות בעיקרן על שני הצדדים שהצגנו קודם בסתירה. ההתייחסות הראשונה נוקטת יותר את הצד המכוון אותנו להבנה. ואילו ההתייחסות השנייה נוקטת בצד המניח סייג בין הבנתנו להבנת הקב"ה, ומכוונת אותנו ללימוד לקח מהשואה לחיים.

---

<sup>21</sup> בעניין הבנת נושא טומאות וטהרות. "אמר החבר: כבר אמרתי לך שאין ערך בין שכלנו ובין העניין האלוהי, וראוי שלא נטרח לבקש עילת אלה הגדולות והדומה לזה. אבל אני אומר אחר בקשת המחילה מבלתי שאגזור שהוא כן..." (כוזרי מאמר שני אות ס)

<sup>22</sup> הרב אבינר נוקט בגישה זאת, ודוחה בצורה חד-משמעית את גישת ההתייחסות השנייה. 'שואה וגאולה', ב'עם כלביא', חלק ב, עמוד 163.

<sup>23</sup> עיין בדברי הרב יעקב אריאל '...איננו מצפים אפוא לקבל סיבה לשואה. לכל היותר יכולים אנו לצפות לאיזושהו לקח, איזושהי משמעות עבורנו...'. 'הסתרת פנים ומשמעותה', בתוך הספר 'חזון למעדי', עמוד 424. וכן הרב חיים דוד הלוי, 'השואה, הקמת המדינה וחזון קבוץ גלויות', בספר 'דת ומדינה', עמוד 13. האדמו"ר מסלונים, 'זכרון קדוש', עמוד כד. הרב ליכטנשטיין, 'השואה - עיונים ולקחים', ב'חזון למעדי', עמוד 429.

<sup>24</sup> רק לשם הדגמה: אומר האדמו"ר מסלונים, שהשואה מטילה עלינו את החובה לגדל יחידי סגולה בעם, ולחנך כל יהודי לנאמנות לקב"ה ותורתו. (קונטרס 'ההרוגה עליך', עמוד כד). מכיוון שאפשרות זאת פותחת פתח לאין-ספור לקחים ומסרים שניתן ללמוד מהשואה, אין ברצוני להתעכב על הבאת סוגי מסרים שונים שניתן ללמוד.

## הצגת השאלה

### השאלה

בניסוחה הפשוט, כפי שכולנו שומעים לא אחת – 'איפה היה א-להים בשואה?' בהצגתה הפשוטה ביותר - מצד אחד, ישנה את האמונה שהקב"ה הוא טוב ומטיב לברואיו, (במדבר יד, יח) "אֶכְרַךְ אֶפְיִם וְכַבֵּן חֶסֶד". מן הצד השני אנו רואים את הצרות והייסורים הגדולים שבאו עלינו בשואה.

לאמתו של דבר השאלה רחבה יותר, ובעצם כוללת שלש שאלות<sup>25</sup> –

1. לפני - למה הביא ה' את השואה?
2. תוך כדי - איך ה' נתן לשואה להתרחש?
3. אחרי - כיצד אנחנו, כאנשים מאמינים, צריכים לתפוס את אמונתנו לאחר השואה?

ייתכן שבבסיס השאלה, ניצבת שאלה אמונית-מחשבתית בסיסית הרבה יותר. אם הקב"ה אחדותי, כיצד בכלל אנו רואים במציאות ניגודים הפוכים, של טוב מול רע<sup>26</sup>? שאלה כזאת ניצבת למול פני המאמין בכל מפגש עם רוע וצרות, אף הזעיר ביותר. שהרי אנו מכירים בעולמנו ובאמונתנו מצבים של 'צדיק ורע לו'. אם כן, על מה הפלא הגדול? מדוע גרמה השואה לרבים שבר גדול כל כך באמונה עד כי לא הצליחו להמשיך להחזיק באמונתם, ולרבים אחרים שלא איבדו את אמונתם, תהיות ושאלות בלי סוף. כלומר, לצערנו עם-ישראל הוא עם למוד-סבל ויסורים ר'ע ופורענות המכיר היטב את שאלת ההתייחסות לרע. מדוע ההתייחסות העקרונית לנושא השואה שונה מההתייחסות המוכרת לסוגיית הרע בעולם? נראה שיש בה, בשואה, משהו ייחודי, חריג. ולשם הבנתו ובירורו עלינו להיכנס לסוגיה שאני מכנה אותה 'ייחודיות השואה'.

<sup>25</sup> עיין הרב פינחס פלאי, שם, עמוד 133.

לגבי שתי ההתייחסויות שהצגנו לכיצד, הראשונה מתייחסת לשאלה הראשונה, והשנייה לשאלה השלישית. חשוב לציין, שבפירוט הגישות שנביא לקמן, יש לשים לב כיצד כל גישה מתמודדת עם שלש השאלות הללו. ועיין על כך הערה 116.

<sup>26</sup> עיין בהרחבת העניין אצל הרב זאב קרוב, 'הרע בעולם והיחס לשואה' בספרו 'דע מה שתשיב לעצמך', עמוד 43.



כפי שאמרנו, בלי שום ספק, השואה היא אירוע חריג. ובלשונו של האדמו"ר מסלונים "כל פגעי העולם-הזה יש מהם קטנים, יש גדולים ויש המגיעים לשיא, יש רשעות, יש אכזריות ויש התעללות שטנית עד לשיא - ואולם כל מה שהתרחש בתקופת השואה הוא ענין שלמעלה מכל מציאות, מיום ברוך א-להים אדם בצלמו"<sup>28</sup>. אפשר להשליך על כך את הפסוק בדניאל (יב,א) "וְהִיָּתָה עֵת צָרָה אֲשֶׁר לֹא נִהְיָתָה מִהְיוֹת גּוֹי עַד הָעֵת הַהִיא". על מנת לחדד עוד את ההבנה, ניתן לצייר זאת כך - אין מדובר בנקודת שיא על גרף הצרות והפורענות שידע עם ישראל לאורך כל הדורות. אלא זהו דבר אחר, גרף אחר, 'פלנטה אחרת'<sup>29</sup>, מאורע שלא עומד כמעט בכל יחס למאורעות אחרים.

נקודה זאת כמעט<sup>30</sup> והפכה לקונצנזוס בקרב הכותבים היהודים על השואה, אנשים מאמינים, ושאינם מאמינים, חווי השואה על בשרם, וכאלה שנולדו לאחריה. במה שונה השואה באופן מהותי כל כך ממאורעות אחרים שעברו על עמנו לאורך ההיסטוריה?

אנסה להביא בקצרה את הקטגוריות, שהצלחתי לברר לעצמי מתוך עיון בדברי הכותבים על השואה, שבאמצעותם מאופיינת השואה כמאורע כל כך ייחודי:<sup>31</sup>

א. כְּנוֹנֵת הַזְדוּן<sup>32</sup>.

<sup>27</sup> מְכִינּוּן שבאופיו נושא 'ייחודיות השואה' הוא הסטורי יותר מאשר מחשבת-רעיוני, אף כי יש לו השלכות משמעותיות על היבטים כאלה, התייחסתי בפרק זה לכלל הכותבים בעניין זה, ולא רק לאנשי תורה ואמונה.

<sup>28</sup> קונטרס 'ההרוגה עליך'. וגם בספר 'זכרון קדוש', עמוד 11.

<sup>29</sup> הביטוי המפורסם שטבע יחיאל די-נור, 'ק.צ.טיניק', בעדותו במשפט אייכמן, לפני שהתמוטט. (מן הישר, ראוי לציין שבספרו האחרון ובסוף ימיו, חזר בו 'ק.צ.טיניק' מהגדרתו, והגיע למסקנה שצריך להכיר בכך שהשואה אָרְעָה ב'פלנטה' שלנו).

<sup>30</sup> עד כמה שידוע לי, בודדים הגורסים שהשואה איננה מאורע ייחודי. לדעתו של אליעזר שביד ניתן לעשות חלוקה ברורה בין חוקרים יהודים, שתפסו כמוסכמה את השואה כייחודית. לבין חוקרים לא יהודים, שהתייחסו לשואה כאל אחד מן הפשעים המתרחשים בדרך כלל במלחמות ועל ידי משטרים עריצים. (ועיין עוד במאמרו 'האם השואה היא מאורע חסר תקדים', בעיון, כרך לו, תשמ"ט). מקרב הכותבים היהודים, ידועים לי הרב זייני, ולגביו ארחיב בהמשך. פרופסור ישעיהו ליבוביץ', הנוקט בגישה שמכיוון שהרע טבוע בטבע, אין השואה ייחודית, לדעתו, ולכן משמעות הדבר היא ששם ישראל לא הושפע מהשואה בצורה משמעותית.

<sup>31</sup> חשוב לי לציין, שקשה לי וצורם מאד לדון בשואה בצורת נימוקים והגדרות לכאן ולכאן, השוואות כה קטנוניות בנושאים כה כואבים. אך תחושתי היא שבעיסוק בנושא הזה, הרגש מוסט מעט ממרכז הדיון, דווקא על מנת שנוכל להבין כיצד עלינו להתמודד עם הנושא בצורה הטובה ביותר.

<sup>32</sup> כלומר, מראש היה תכנון קר-רוח להשמדה, אין זה פוגרום של התלהטות רוחות. הרב פינחס פלאי, 'חיפוש אחר לשון דתית לשואה', בתוך הספר 'פרקים במחשבת מדינת-ישראל', עמוד 131. פרופסור אליעזר ברקוביץ', 'אמונה לאחר השואה', עמוד 71.

- ב. אמצעים טכנולוגיים מודרניים שאפשרו השמדה בצורה שיטתית<sup>33</sup>.
- ג. כמות הנספים, היקף האסון<sup>34</sup>.
- ד. שתיקת העולם<sup>35</sup>.
- ה. עם קם על עם אחר להרגו, על בסיס אידיאולוגי<sup>36</sup>.
- ו. מטרה עליונה (אף במחיר פגיעה במאמץ המלחמתי)<sup>37</sup>.
- ז. מגמת השמדה מוחלטת שלא נשארה בגדר מזימה בלבד, אלא החלה לצאת מהכח אל הפועל<sup>38</sup>.
- ח. הכללת כל סוג וצורה של סבל<sup>39</sup>.
- ט. ביצוע על ידי מדינה מהמתורבתות בעולם<sup>40</sup>.
- י. הנרצחים לא חטאו לרוצחים בשום צורה. ההשמדה הייתה על בסיס מניעים אידיאולוגיים 'טהורים'<sup>41</sup>.
- יא. אין לנו שום דרך להבין למה זה קרה לנו<sup>42</sup>.

---

<sup>33</sup> הרב פינחס פלאי, שם, עמוד 131. מאמר מערכת 'גישות לפשר השואה וללקחה', בתוך חוברת 'שרשי מספר 2 עמוד 11. ישראל גוטמן, 'על ייחודה ואופיה האוניברסלי של השואה', ילקוט מורשת, מספר כח, עמוד 92. הרב יעקב אריאל, 'הסתרת פנים ומשמעותה', בתוך הספר 'חזון למועד', עמוד 424. אליעזר שביד (שם, עמוד 276) בהצגת הגישה.

<sup>34</sup> הרב יעקב אריאל, שם. הרב יהודה ליאון אשכנזי (מניטו), 'ויהי באחרית הימים', בחוברת הני"ל, עמוד 23. האדמו"ר מסלונים, הרב נח-שלום ברזובסקי, 'קונטרס ההרוגה עליך', עמוד 16, וגם בספר 'זכרון קדוש', עמוד כ"א. אליעזר שביד (שם, עמוד 276) בהצגת הגישה.

<sup>35</sup> ישראל גוטמן, שם, עמ' 92.

<sup>36</sup> מאמר מערכת בחוברת 'שרשי הני"ל', שם. ישראל גוטמן, שם, 91. פרופסור יהודה באואר, 'מבטו של היסטוריון', בחוברת 'שרשי הני"ל', עמוד 34.

<sup>37</sup> מאמר מערכת בחוברת 'שרשי הני"ל', שם. הרב עמיטל, 'עולם בנוי וחרב ובנוי'.

<sup>38</sup> הרב יהודה אשכנזי, שם, עמוד 22. הרב איתמר כהן, בתוך הספר 'קדיש אחרון', עמוד 19-22. אליעזר שביד (שם, עמוד 276) בהצגת הגישה.

<sup>39</sup> הרב יעקב אריאל, שם. הרב איתמר כהן, שם. יונה בן-ששון 'משמעותה הדתית של השואה'. בחוברת 'אמונה בשואה', עמוד 47. האדמו"ר מסלונים, שם, עמוד 16. הרב יהודה אשכנזי, שם, עמוד 23.

<sup>40</sup> פינחס פלאי שם, עמוד 131. הרב איתמר כהן, שם.

<sup>41</sup> אמיל פאקנהיים: "דברי הימים מלאים וגדושים סבל בלתי צודק, אך מונח זה אינו יכול לבטא את אשר קרה באושוץ..." (מובא במאמרו של אלכסנדר דונאט המצוטט בחוברת 'שרשי הני"ל'). אליעזר שביד (שם, עמוד 276) בהצגת הגישה.

<sup>42</sup> האדמו"ר מסלונים, שם, עמ' 9. לעומת חורבן הבית, שאז היו לנו נביאים שיכלו להסביר לנו על מה באה הצרה, בשואה אנו עומדים ללא כל יכולת להבין.

יב. צירוף הקטגוריות כולן. כלומר, השואה היא מימד של שיא, מבחינת התכנון, מבחינת האידיאולוגיה, מבחינת הביצוע, וכו'.<sup>43</sup>

לעומת ר' הכותבים, נוקט הרב זייני בגישה אחרת, במאמרו<sup>44</sup> הוא טוען שהגדרת השואה כייחודית, מגיעה ממקום פסול<sup>45</sup>. לטענתו, זוהי השפעה משני מקורות היצוניים לעולמנו התורני - החילוניות והנצרות. החילוניות חיפשה דרך 'להכשיר' את עזיבתם של רבים את האמונה והדת בעקבות השואה, ומצאה שנח לעשות זאת דרך הגדרת השואה כייחודית. שהרי אם נאמר שהשואה ייחודית, אין לנו מה לומר לאדם שעזב את האמונה. השפעה שנייה היא נוצרית. הנצרות כידוע, מקדשת את הייסורים ואת הסבל, טוענת שיעודו של עם ישראל הוא לסבול בשל היותם 'רוצחי האל', ורואה בשואה חלק מסבל זה.

עם ההגדרות השונות שהבאנו לייחודיות השואה, מתמודד הרב זייני כך - מבחינת הסבל, אין למדוד סבל מול סבל<sup>46</sup>, מבחינת היקף היו עוד ארבעה מאורעות בהיקפים אדירים - חורבן בית ראשון, חורבן בית שני, מרד בר-כוכבא, פרעות יוסטיניוס (כתום היישוב היהודי בארץ ישראל). לקטגוריות אחרות אין משמעות או השפעה על הדיון.

למסקנה: וודאי, אם כן, שיש השפעה מכרעת לייחודיות השואה על שאלת האמונה והשואה. למעשה, בלימוד רציני ומעמיק של סוגיה זאת ניתן למצוא מספר רב של מסקנות שהוסקו מהגדרת השואה כייחודית, מסקנות אמוניות-דתיות, מסקנות כפירה, מסקנות פסיכולוגיות-חברתיות, מסקנות היסטוריות, וכו'. מכיוון שלא זו מטרת כתיבת המאמר, אסתפק במה שפרטתי עד כאן.

כפי שראינו, ייחודיות השואה מעמיקה ומחריפה את השאלה שבפניה ניצב היהודי המאמין, בפרק הבא ננסה לבחון את הגישות השונות המתייחסות לעניין.

<sup>43</sup> אליעזר שביד (שם, עמוד 276) בהצגת גישתו של פרופסור יהודה באואר.

<sup>44</sup> 'על השואה', ביכלביא שכן, לעילוי נשמת גד עזרא הי"ד, עמוד 87-85.

<sup>45</sup> על פניו, טענה זו כלל וכלל איננה פשוטה. כלומר, מעבר לכך שיש ריבוי בולט של קטגוריות המצביעות על ייחודיות השואה כפי שראינו, ישנן סיבות נוספות שבשלחן אנו מגדירים את השואה כייחודית, סיבות אמוניות וסיבות כלליות. נסתפק כאן בנגיעה בכמה מהן בלבד: 1. בנושא עצם הגישה וצורת הגישה לשואה, יש הבדל עצום בין התמודדות עם השואה כ'עוד צרה', לבין התמודדות עם השואה כייחודית (ענין לדוגמא בסיבה השנייה בפרק 'מדוע' לעיל). 2. טשטוש ייחודיות השואה עלול להיראות כנסיון להבין, ואף לסלוח (אליעזר שביד, שם, עמ' 275-274).

<sup>46</sup> בשיחה טלפונית אמר לי הרב זייני - "מי מחליט האם מות תינוקות שנחנקו ונשרפו בשואה קשה ונורא יותר מתינוקות שמוחותיהם נופצו על הסלע במרד בר-כוכבא? איך אפשר למדוד דבר כזה?" (הציטוט איננו מדויק), ועיין שם, עמ' 86.

## גישות שונות

נזכיר בקצרה את השאלה/סתירה. מן הצד הראשון עומדת האמונה בטוב ה'. ומן הצד שני מציבה ההיסטוריה, המציאות, את השואה כארוע חריג וייחודי ברוע שלו. כיצד מסתדר הרוע המתגלה בשואה עם טוב ה'?

כבהתייחסות לוגית לכל סתירה, ישנן שלש גישות עקרוניות שניתן להציגן, ועוד גישות 'עוקפות'.

**גישה ראשונה** היא העדפת צד אחד בסתירה תוך הסבר, דחייה או התעלמות מן הצד השני. **גישה שנייה** היא בחירה בצד השני, תוך התעלמות מן הצד הראשון. **גישה שלישית** משלבת בין הצדדים. בגישות 'עוקפות' כוונתי לגישות שמציבות את הסתירה כולה כלא רלוונטית, או שבחורות לא להיכנס לנבכי הסתירה מתוך הבנה שאין באפשרותן למצוא לכך פתרון.

בקבוצה הנוקטת בגישה הראשונה<sup>47</sup> יהיו בעיקר הגישות החרדיות, שמלכתחילה תופסות את האמונה התמימה בלבד. כאשר מול האמונה התמימה עומדות שאלות ותהיות העולות כתוצאה מהמציאות, נוקטות גישות אלו באימוץ האמונה בלבד. יש לציין, שנמצא בקבוצה זאת גם דעות לא-חרדיות, בעיקר בחטא השני, ההתנגדות לציונות.

בקבוצה הנוקטת בגישה השנייה יהיו כמעט אך ורק אנשים שאינם שומרי תורה ומצוות. אפילו אם היו דתיים לפני השואה, באה השואה וטרפה את אמונתם. הם לא הצליחו להמשיך ולהחזיק באמונתם, לנוכח השאלות הנוקבות שעוררה בהם השואה. אין ברצוני להתמקד בקבוצה זאת במסגרת זאת.

בקבוצה הנוקטת בגישה השלישית, ולמעשה העיקרית מבין הקבוצות נמצא את הדעות שמנסות, בצורה זו או אחרת, לשלב בין האמונה התמימה לבין השאלות הנוקבות שמעוררת השואה.

אסקור את הגישות השונות, ואת נקודות הקושי המעוררות למחשבה ולהמשך ברור בכל אחת מהן<sup>48</sup>.

<sup>47</sup> עלי לציין שחלוקה זאת כלל וכלל אינה חד משמעית. חילקתי כך רק למען הנוחות והסדר, וודאי שניתן להסתכל על כלל הגישות בצורה שונה לגמרי, לדוגמא: את שיטת הרב צבי יהודה, לקמן, שייכתי לקבוצה השלישית, אם כי הגיוני מאד לשייכה לקבוצה הראשונה.

<sup>48</sup> יש להעיר, שפעמים רבות נוקט כותב אחד במספר גישות, ואין בכך כל תימה, גם מכיוון שלא בהכרח יש בכך סתירה, וגם מכיוון שרוב הכותבים לא נוקטים בגישה חד משמעית, אלא מעלים השערות, ואף מגדירים זאת כך.

## קבוצה ראשונה

בקבוצה הראשונה נמצא את השיטות הדוגלות ב'חטא ועונש'. כלומר, בהתייחסות לצדדי השאלה שהצגנו, שיטות אלו מקבלות בצורה מוחלטת את טוב ה', ומסבירות את הרוע, את השואה כעונש שהביא הקב"ה על עם ישראל בשל חטא מסוים שחטאו. מהו חטא זה? אנו מוצאים שלש דעות, המונות שלושה חטאים שונים. לפני שאפרט את תוכן הדעות עצמן, אציג נקודות קושי כלליות על גישה זאת:

1. אמנם נכון שמעיון פשוט בתורה עולה הנהגת שכר ועונש, אך מקובלנו שאין זו ההנהגה היחידה. אנו מכירים דרכי הנהגה אחרות – 'רשע וטוב לוי', 'הנהגת הייחוד', 'הנהגת המשפט' לרמח"ל<sup>49</sup> וכו'.
2. העונש איננו פרופורציונאלי לחטא, בהסתמך על טענת ייחודיות השואה שהזכרנו. איזה חטא דורש עונש חמור כל כך?
3. מן הגמרא למדנו שאונאת דברים היא לבוא לאדם שבאו עליו צרות, ולומר לו מדוע הם קרו<sup>50</sup>.
4. איזה חטא מאפשר להכליל את כל אלו שנרצחו בשואה בקבוצה אחת, שמשותף לה חטא אחד מסוים?
5. עצם העובדה שיש הסברים שונים ואף הפוכים לחלוטין לשואה, מטילה ספק בנסיון לראות בשואה ענש על חטא ספציפי.

## הציונות

בהתבסס על הגמרא בכתובות – (כתובות קיא ע"א) '...אמר להם הקב"ה לישראל: אם אתם מקיימין את השבועה - מוטב, ואם לאו - אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה', טוענת גישה זאת שהפרת שלש השבועות ובתוכן 'שלא לדחוק את הקץ' הביאה לשואה<sup>51</sup>. כלומר, על עם ישראל להישאר בגלות עד שהקב"ה יגאלם. כל נסיון עצמאי לעלייה ארצה, הוא הפרה של שלוש השבועות, והענש עליהן הוא 'אני מתיר את בשרכם...!'. נקודות קושי:

1. לאורך כל התורה אנו רואים את המצב האידיאלי בישיבת עם-ישראל בארצו, ואכמ"ל.

<sup>49</sup> אינני בקי בנושאים אלו, להרחבה עיין 'חטא ועונש', 'קדיש אחרון', הרב איתמר כהן, עמוד 32. וברמח"ל.

<sup>50</sup> 'אם היו יסורין באין עליו, אם היו חלאים באין עליו, או שהיה מקבר את בניו, אל יאמר לו כדרך שאמרו רעי איוב לאיוב (איוב ד ו-ז) "הלא יראתך כסלתך תקנתך ותם דרכיך: זכר נא מי הוא נקי אבד" (בבא מציעא נח ע"ב).

<sup>51</sup> בדעה זו מחזיק כמעט אך ורק האדמו"ר מסאטמר, ר' יואל טייטלבוים, עיין בהקדמתו לספרו 'יואל משה'.

2. קושיות הלכתיות רבות כבר הוקשו על כך<sup>52</sup>.
3. כיצד דווקא אלו שהיו בארץ בתקופת השואה ניצלו ?

### ההתנגדות לציונות

העם לא התעורר לאותות 'אתחלתא דגאולה'. במשך הדורות דיברו חכמינו על החטא שבהישארות בגלות, תוך אזהרה מפני צרות שיבואו משיבת יתר בגלות. כאן החלה תנועה נרחבת של עלייה ואף על פי כן לא עלו. כך אומר לדוגמה ר' יעקב מעמדין "כמדומה לנו בהיותנו בשלוח בחוץ לארץ שכבר מצאנו ארץ ישראל וירושלים אחרת דוגמתה. על כן באו עלינו כל הרעות בשבת ישראל בארץ שפניא וארצות אחרות..."<sup>53</sup> בגישה זו מחזיקים הרב יששכר שלמה טייכטל<sup>54</sup>, הרב הרטום<sup>55</sup>, הרב חיים דוד הלוי<sup>56</sup>, הרב אליהו סלקמון<sup>57</sup>, הרב עקיבא גלזנר<sup>58</sup>, האדמו"ר מסדיגורא<sup>59</sup>. נקודות ק"ש:

1. השואה במידה מסוימת גרמה לכך שהאוי"ם התיר להקים מדינה בארץ ישראל, דבר שיתכן ולא היה מתאפשר ללא תחושת הצורך הבינלאומי 'לכפר' על שנעשה לעם ישראל.
2. מציאותית, באותם ימים רק מיעוט היה יכול לעלות לארץ, בשל הפרעות ובשל השלטון הזר.
3. הענש לא הועיל. מבחינה מציאותית של התהליכים שעברו על יהודי המערב לעומת יהודי המזרח, עולה תמונה עגומה. דווקא ממדינות המזרח, בהם לא הייתה שואה, עלו כמעט כל היהודים. ולעומת זאת ממדינות המערב, שבהן הייתה שואה, רוב היהודים

---

<sup>52</sup> לדוגמה; הרב אבינר, בחוברת 'ברורים בענין שלא יעלו כחומה', תדפיס מתוך 'נעם', כרך כ'.  
<sup>53</sup> סדור ר' יעקב מעמדין, סולם בית אל, חוק ג', עמוד מד בהוצאת אשכול. ועיין לקמן הערה 79 ראשונים נוספים.  
<sup>54</sup> 'אם הבנים שמחה', הוצאת 'קול מבשר', תשנ"ח. עד לשואה היה הרב טייכטל מנאמני דרכו של האדמו"ר ר' חיים אלעזר שפירא ממונקטש, שהתנגד לציונות. בעקבות השואה הוא שנה את דעתו, והחל לתמוך ולפעול בצורה נלהבת בעלייה ארצה.  
<sup>55</sup> הרב מנחם עמנואל הרטום, 'יעות', גליון יח, ח'רף תשכ"ב, עמוד 29.  
<sup>56</sup> 'השואה, הקמת המדינה וחזון קבוץ גלויות', בתוך 'דת ומדינה', עמוד 13. אף כי חשוב לציין שהרב חיים דוד הלוי איננו מגדיר את השואה כענש על חטא, אלא כתוצאה היסטורית של אי-ניצול עת הרצון ההיסטורית לעלות ארצה כאשר היה אפשר. 'טרם נוצר החטא שבגללו מגיע ענש כה כבד...' (שם, עמוד 15).  
<sup>57</sup> מחכמי תוניסיה. מובא ב'שיבת ציון נס לעמים', לרב אברהם ליבני, עמוד 58.  
<sup>58</sup> בספרו 'אגלת השחר'. עיין 'על השואה' לרב זייני, עמוד 102, שתרגם את הספר, וטרם הדפיסו.  
<sup>59</sup> מובא בשמו אצל הרב זייני, שם, עמוד 103.

התייחסות אמונית לשואה

חיים כיום בחו"ל. מה גם שתהליך הציונות החל כבר לפני השואה, ולמעשה, בשואה שכלנו חלק מרכזי בעמנו, ופוטנציאל אנושי עיקרי להגשמת הציונות.

## ההתבוללות

תהליכי הכפירה וההתבוללות שהחלו בתקופת ההשכלה, הביאו לשואה. ייתכן ויש כאן אף אלמנט של 'מידה כנגד מידה', דווקא מאחת המדינות המשכילות ביותר, שבה התבוללו היהודים ביותר, צמחה הרעה<sup>60</sup>. אפשר להסביר זאת בתור הטראומה של מצב שעתיד היה להגיע: אם השואה לא הייתה מביאה על היהודים כליה פיזית, הייתה ההתבוללות מביאה עליהם כליה רוחנית.

בשיטה זו מחזיקים ר' חיים-עוזר גרודז'ינסקי<sup>61</sup>, הרב הרטום הנ"ל, ר' אלחנן וסרמן<sup>62</sup>, הרב צימרמן<sup>63</sup>, הסטייפלר<sup>64</sup>. הרב ש"ך<sup>65</sup>. הרב דסלר<sup>66</sup>.

נקודות ק"ש:

1. אנו רואים שהעונש לא השיג את מטרתו. מציאותית, לאחר השואה, לא פסקה ההתבוללות<sup>67</sup>.
2. רוב-רובם של הנרצחים לא חטאו בחטא זה. בין אם היו יהודים שומרי-תורה-ומצוות, ובין אם היו ילדים שוודאי לא חטאו בכך<sup>68</sup>.
3. מדוע החורבן התחולל דווקא בדור זה, בעוד ההתבוללות החלה הרבה לפני כן?

## קבוצה שנייה

כפי שצינתי, אין ברצוני להתייחס לקבוצה השנייה במסגרת זאת<sup>69</sup>.

---

<sup>60</sup> לדוגמא: הרב מנחם עמנואל הרטום, שם, עמוד 29. וכך גם הסטייפלר, לקמן.

<sup>61</sup> שהתריע עוד לפני שיא השואה על סכנה נוראה לעם ישראל שעלולה לבוא מההתבוללות. (הקדמה לחלק ג של

שו"ת 'אחי עזרי', שנכתבה בשנת תרצ"ט, 1939)

<sup>62</sup> 'עקבתא דמשיחא', תל אביב, תש"ב, עמוד סא.

<sup>63</sup> 'אמונה בשואה', עמוד כה-כט.

<sup>64</sup> 'חיי עולם' לר' יעקב-ישראל קאנייבסקי.

<sup>65</sup> לא מצאתי את המקור, מובא ב'שואה ושאלה' לרב אורי שרקי, עמוד יב.

<sup>66</sup> 'מכתב מאליהו' חלק ד, עמוד 124-125. 'וידורנו מול חורבן מרכזי התורה בשואת אירופה', ב'בית יעקב', גליון

32, טבת תשכ"ב.

<sup>67</sup> יענו על כך המחזיקים בגישה זאת, שעם ישראל לא למד לקח מהשואה, ולא חזר בתשובה בנקודה זאת. וחס

וחלילה תיתכן שואה נוספת, חמורה מזאת. (עיין ברב הרטום, שם, עמ' 30).

בהתייחסות לשני צדדי השאלה שהצגנו אציין כי גישות אלו רואות את הרע שבמציאות, ומסיקות מכך מסקנות ברמה כזו או אחרת של חסר אמונה אמיתית.

### קבוצה שלישית

בקבוצה השלישית אנו מוצאים מספר גישות המנסות למצוא דרכים לשילוב בין שני הצדדים שהצגנו לעיל.

### ניצול הבחירה החופשית

השואה התאפשרה מכיוון שהקב"ה נתן באדם את הבחירה החופשית. גם בחירה חופשית לקום על עם אחר להורגו. כמוכן שביכולתו של הקב"ה למנוע זאת, לעצור את הרוצח, אך הוא בוחר שלא לעשות זאת. אין מדובר על רע אקטיבי שבא מהקב"ה, אלא על חסר-מניעה של הרע, שאיננה סותרת את טוב ה'.

הדבר דומה למדרש חז"ל על הריגת קין את הבל (בראשית רבה כב, ט) "משל לבי אתליטין שהיו עומדין ומתגוששים לפני המלך אילו רצה המלך פירשן ולא רצה המלך לפרשן, נתחזק אחד על חברו והרגו, והיה מצווה ואמר מאן יבעי דיני קדם מלכא"<sup>68</sup> מחזיק בגישה זאת פרופסור אנדרה נהר<sup>71</sup>.

נקודות קושי:

מנוגד ליסוד היהדות, שהרי הקב"ה משגיח ומנהיג את בריותיו כל העת. גם לאחר הסבר זה נצטרך להבין מדוע הקב"ה אפשר לבחירה החופשית שבאדם להביאו לשיא כזה של רוע (ייחודיות השואה).

### נקודת מבט היסטורית

ישנה סמיכות אירועים היסטורית שקשה להתעלם ממנה בין השואה ובין שיבת ציון הגדולה לארץ ישראל ששיאה הוא בהקמת מדינת ישראל. בהתייחס לצדדי השאלה שהצגנו, תופסות גישות אלו את הרע הנראה לעין כחלק ממהלך גדול ועמוק יותר המגלה בסופו של דבר את טוב ה'. כיצד להסביר יחס זה? כאן נמצא מספר תתי-גישות:

---

<sup>68</sup> יענו על כך, שבשל הערבות ההדדית הקיימת בישראל, נענשו אחרים. כך הרבי מלובביץ' בשם האדמו"ר הרי"צ (הרב יוסף-יצחק שניאורסון) בספר 'אמונה ומדע'.

<sup>69</sup> למעוניינים, מספר כיוונים בקצרה: 1. כפירה, לגווייה השונים. 2. דואליות כלשהי (שני כחות מקבילים, טוב ורע). 3. הרע טבוע בכל אדם, מהאדם צמחה הרעה.

<sup>70</sup> צטוט זה מביא הרב יששכר יעקבסון, אף שהוא אינו הולך בגישה זאת. 'החשיבה המקראית והשואה', ב'דעות' יט, אביב תשכ"ב.

<sup>71</sup> מובא אצל הרב אשכנזי, עמוד 26, הערה 18.



1. השואה כמחיר ששלם עם-ישראל תמורת מדינת-ישראל. בתהליך הגאולה יש עליות ומורדות, הירידה היא מהותית לצורך העלייה. השואה במידה מסוימת גרמה לכך שהאוי"ם התיר להקים מדינה בארץ ישראל, דבר שייתכן ולא היה מתאפשר ללא תחושת הצורך הבינלאומי 'לכפר' על שנעשה לעם ישראל. בגישה זו מחזיקים הרב יששכר יעקבסון<sup>72</sup> והרב חיים דוד הלוי<sup>73</sup>. נקודות קושי: א. הציונות והצהרת בלפור (1917), החלו לפני השואה<sup>74</sup>. ב. אין הצדקה למחיר, וכדברי הרב עמיטל 'לא מדינת ישראל שבמציאות... אף לא מדינת ישראל שבחזון... יכולה להצדיק במשהו את מה שעבר על עם ישראל בשנות השואה...'<sup>75</sup>
2. שיבת ציון הנוכחית כפיצוי שקיבל עם ישראל לאחר השואה; טוב שצמח מתוך הרע. כלומר איננו יודעים מדוע קרתה השואה, אך תשובה מספקת היא לראות את הטוב שצמח מן הרע. בגישה זו מחזיקים האדמו"ר מסלונים<sup>76</sup> והרב זאב קרוב<sup>77</sup>.
3. ניתוח שהיה צריך להתבצע על מנת לנתק את עם ישראל מהגלות. משורה ארוכה של ראשונים ואחרונים שונים<sup>78</sup> אנחנו למדים שבמעבר מסוף הגלות לתחילת הגאולה, יהיו צרות גדולות לעם ישראל. מדוע יש צורך בכך? אומר הרצי"ה "כשהוא [עמ"י] מתעכב מהבראתו בגלל דבקותו בארץ העמים, יש צורך בנתוח א-לקי אכזרי... של ניתוח מהגלות"<sup>79</sup>. בגישה זו מחזיקים הרצי"ה קוק ותלמידיו<sup>80</sup>, הרב יהודה שביב<sup>81</sup> והרב זייני<sup>82</sup>.

---

<sup>72</sup> 'החשיבה המקראית והשואה', 'דעות', גליון יט, אביב תשכ"ב, עמוד 28.

<sup>73</sup> שם, עמוד 119. ומדמה זאת לאש שנועדה להחיל שכינה אשר בדרכה לאכול את הקרבנות שרפה את בני אהרן.

<sup>74</sup> נראה שאפילו להפך; השואה צמצמה פוטנציאלית את מספר היהודים שהיו עשויים לעלות ארצה. עיין לעיל קושיה שלישית על 'ההתנגדות לציונות'.

<sup>75</sup> 'עולם בנוי וחרב ובנוי', עמוד 115. ספר שכתב הרב משה מיה על משנתו האמונית של הרב עמיטל בעקבות השואה.

<sup>76</sup> האדמו"ר מסלונים מדמה זאת לגשמי ברכה הבאים לאחר עצירת גשמים, ומשליך זאת גם על עלייה רוחנית לאחר השבר הגדול. 'במעלות קדושים וטהורים', בקונטרס 'ההרוגה עליך', עמוד 30.

<sup>77</sup> 'הרע בעולם והיחס לשואה', שם, עמוד 48.

<sup>78</sup> הרב אבינר ('שואה וגאולה', שם, עמוד 173-164) מביא רשימה ארוכה מאד של גמרות, ראשונים ואחרונים שמדברים על כך שזוועות הגלות הן אות לעזיבתה, או אפילו הוראת איסור להשארות בגלות, ואולי באו מכיוון שלא עלינו לארץ. רשימה חלקית - הרמב"ם, הרלב"ג, חתם-סופר, סמ"ע, שלי"ה, הנצי"ב ועוד.

<sup>79</sup> שיחות הרצי"ה קוק, שואה, א-ב, עמוד 13. ועיין גם 'לנתיבות ישראל' לרצי"ה, חלק א.

<sup>80</sup> הרב אבינר, הרב בזק.

## השואה כקונוטציה ל'עקדה'

בא'פן עקרוני, גישה זאת מתייחסת לאלמנט 'מסירות הנפש', הקרבה של היחיד למען הכלל, ובכך מחברת בין הטוב והרע שבשני צדדי השאלה שהצגנו.

גוונים שונים בגישה זאת.

גישה אחת מתמקדת בעניין 'מסירות נפש' למען עם ישראל שהחלה בעקדת יצחק, ונמשכת אל נוראות השואה. כך האדמו"ר מפיעסצ'נא רואה בשואה השלמה בפועל לעקדה<sup>83</sup>. כך גם האדמו"ר מגראדז'יסק, הרב ישראל שפירא, שאמר לקהילתו "זכינו שאפרנו, כאפר פרה אדומה יטהר את עם ישראל כולו..."<sup>84</sup> הרב אלימלך בר-שאו<sup>85</sup> משווה את השואה לנסיון היחיד, כדוגמת העקדה, שמתוכה עולה ומתחזקת האמונה, מכח הצרה נפרץ מעיין חדש של אהבה לקב"ה.

גישות אחרות<sup>86</sup> מתבססות על יסוד כפרה אוניברסאלי שהטבע כבר בפרשת העקדה<sup>87</sup>, ביעודו של עם ישראל כלולה סגולה לכפר על חטאי האנושות.

נקודות קושי:

1. האם ניתן בכלל לערוך השוואות בין השואה לעקדה? העקדה הייתה נסיון בלבד, ובעקדה הקרבן יכול היה לסרב.
2. זהו גישה קרובה מאוד לנצרות, שמקדשת את הסבל. היהדות מכירה בייסורים אך ורק בתור כפרה בדיעבד.<sup>88</sup>

<sup>81</sup> שם, עמוד 46. ומוסיף שלא רק היה צורך בנתוק מהגלות, אלא היה צורך לחשוף את טבע האומה המסוגלת והיכולה להלחם.

<sup>82</sup> אשר אף מוסיף ר'בד נוסף להסבר, ואומר שהיה צורך בנתוק אכזרי לא רק מהגלות כפשוטה, אלא גם מההתבוללות שגרמה הגלות.

<sup>83</sup> 'אש קדשי', עמוד עג.

<sup>84</sup> מובא בספר 'אני מאמין', עמוד 45.

<sup>85</sup> שם, עמוד 214-215.

<sup>86</sup> מובאות אצל הרב אשכנזי, בלא ציון שם ומקור, עמוד 24.

<sup>87</sup> הרב אברהם ליבני, 'שיבת ציון נס לעמים', עמוד 57-58.

<sup>88</sup> עיין על כך 'העקידה', בספר 'קדיש אחרון', לרב איתמר כהן, עמוד 65.

## הסתר פנים<sup>89</sup>

התורה מכירה במצב של הסתר פנים (דברים לא, יח) "וְאֵלֶי הִסְתֵּר אֶסְתִּיר פְּנֵי בְיֹום הַהוּא עַל כָּל הַרְעָה אֲשֶׁר עָשָׂה..."<sup>90</sup> ובהתייחס לצדדי השאלה, גם במסגרת טוב-ה' קיימת משבצת של ר'ע, של הסתר. מהו הסתר פנים זה?

פשט הדברים, שהסתר-הפנים הוא הסיבה לפורענות, הפורענות מגיעה מאחר שאין הקב"ה מגן<sup>91</sup>.

מחזיק בגישה זו פרופסור אנדרה נהר<sup>92</sup>.

הרב אלימלך בר-שואל מוסיף לכך ר'בד נוסף, הסתכלות הרואה בהסתרת הפנים עצמה את עצם הפורענות<sup>93</sup>.

נקודות קושי: מדוע הסתיר הקב"ה את פניו (לגוויי ההסבר השונים)?

## גישות 'עוקפות'

כפי שצינתי, ישנן גם גישות 'עוקפות בעיה', אין הן מתמודדות עם הבעיה הגדולה שמציבה השואה, הן אינן מבררות את צדדי השאלה. גישות אלו יטענו, בדרך כלל, ש'גדול עלינו', אין ביכלתנו להכריע בסתירה כה חמורה. ולכן הן בוחרות בעמדות שלא מאלצות אותם להתמודד עם הבעיה. בגישות אלו נפגש במושג ה'שתיקה', לפי דעות אלו אין לנו אלא לשתוק לנוכח הבעיה הגדולה שמציבה השואה לאדם המאמין. עמדה כזאת יכולה להגיע משני מקומות שונים, **מחסר-הבנה** מחד ו**מאידיאולוגיה** מאידך.

**חסר הבנה** – לפי גישה זאת, האדם הניצב מול בעיית האמונה הגדולה אובד-עצות, הוא לא מבין כלום ממה שרואות עיניו ולא יודע מה מוטל עליו לעשות עכשיו. לכן הוא שותק, מחסר ברירה, וכי מה יש לו לעשות? אמנם, בתוככי-תוכו הוא מייחל להסבר מאת הקב"ה,

---

<sup>89</sup> חשוב לציין שאין הכוונה בגישה זאת לביטוי 'ליקוי א-להים' שטבע מרטין בובר (בספרו 'פני אדם', עמוד 221-231), גישה לא-אמונית זאת מקומה בקבוצה השנייה.

<sup>90</sup> ועיין תהלים מד, כה וישעיהו נד, ח.

<sup>91</sup> כך מסביר הרב אליעזר ברקוביץ' בספרו 'אמונה לאחר השואה', עמוד 85-96. בצורה דומה, אם כי בדרך חסידית-קבלית, מסביר זאת האדמו"ר הרי"צ ביספר המאמרים, על מגילת אסתר, תשי"ב.

<sup>92</sup> ומביא שם שלושה גוונים בהבנת 'הסתר פנים', 'המשמעות היהודית-דתית של השואה', מסה שהושמעה בישיבת היסוד של מועצת 'אות ועדי', ז' אייר תשי"ס.

<sup>93</sup> שם, עמוד 211-212. ולמעשה ק'ם כאן 'הסתר בתוך הסתר', אין מדובר על קיר שמסתיר משהו, אלא מדובר על כך שאפילו את הקיר המסתיר לא רואים.

אך בינתיים הוא פשוט שותק. הדוגמא המקראית הטובה ביותר לכך היא איוב, ששתיקתו היא שתיקה הנובעת משיתוק המחשבה<sup>94</sup>. מחזיקים בגישה זאת הרב עמיטל<sup>95</sup>. נקודות קושי:

1. אם הבסיס הוא דגם איוב, שם מסתיים הסיפור אחרת. שם מתגלה הקב"ה לאיוב, תשובות אמנם איוב לא מקבל, אך הוא זוכה לקרבה לקב"ה, ולבסוף גם לעשר ובנים אחרים. וזאת לא ראינו בשואה<sup>96</sup>.
2. אולי השתיקה הזאת היא התמודדותו של איוב בלבד עם הבעיה. אנחנו, שלא חוונו את השואה או שנולדנו אחריה, עומדים ב'משבצת' של רעי-איוב. כיצד אנחנו צריכים להתמודד עם השאלה?

**אידיאולוגיה** - לגישה זאת, לכתחילה נכון - ואפילו צריך - לא להתמודד. מתוך מבט מופנה קדימה אל הנושא ולא מתוך ראש מורכן ומבט מתחמק, ניגשים המצדדים בגישה זאת מתוך מודעות מלאה ואמירה ברורה – אנו מבינים את מקומנו, את מעוט הבנתנו. במפגש בנושא כל כך גדול, תחושתנו היא שהבעיה 'גדולה עלינו' בהרבה מאד מספרים, ולכן אנחנו שותקים. 'שתיקת אהרן'<sup>97</sup>, שביום חנוכת המזבח מתו בניו, ותגובתו הייתה 'וידום אהרן'. אהרן הבין שאל לו לשאול, אל לו לבכות, עליו לקבל את הדין. זוהי שתיקה שאדם גוזר על עצמו, שתיקה הבאה מתוך גבורה, לא מתוך חסר-אונים אל מול השאלות הנוקבות, כקבוצה הראשונה, אלא מתוך הבנה ומהכרה ברורה שאין להכנס לבירור בסוגיה זאת. לעומת שתיקת איוב, שתיקה זאת לא באה לאחר נסיון נבירה ללא תוצאות בסוגיה, אלא זאת שתיקה שמוגדרת לכתחילה.

<sup>94</sup> ייתכן והשתיקה הנדרשת ממשה כאשר הוא רואה את מותו של ר' עקיבא היא שתיקה כזאת (מנחות כט ע"ב). ונראה שכך מבין ר' נחמן בלקוטי מוהר"ן (מהדורא קמא סימן פד, ומהדורא תניינא סימן ז אות ח). אע"פ שהרב שג"ר (ישובי נפשי, עמוד 21-19) תופס את דברי ר' נחמן בתור שתיקה מהסוג השני.

<sup>95</sup> כך לפי הרב משה מיה, 'עולם בנוי וחרב ובנוי', עמוד 47, ועיין שם להפניות לדברי הרב עמיטל – '...לא נותר לך אלא להשלים עם הבלתי מובן, עם הבלתי נגלה'. ועיין בחוברת הני"ל, בעיקר עמוד 50, בכלל לגבי גישתו של הרב עמיטל, שבתחילה תפס שאפשר 'לקרוא' את ההסטוריה, ובמקביל אמר שאי-אפשר להסביר את השואה. ובשל המתח שבין שתי אמירות אלו, חזר בו לבסוף מעניין קריאת ההסטוריה. מסקנה זו מציבה סימן שאלה גדול לגבי ההסתכלות על התהליך הנוכחי כעל 'אתחלתא דגאולה' (עיין שם עמוד 53).

<sup>96</sup> התשובה המתבקשת לכך היא, (כפי שאכן מביאה הרב ברקוביץ, ב'אמונה לאחר השואה'), שגאולת ישראל, קבוץ הגלויות והקמת המדינה הם דבור הקב"ה. אך עדיין קשה, מה תשובה נאמר לכל אלו שנרצחו בשואה.

<sup>97</sup> ויקרא יג. ועיין זבחים קטו ע"ב לעניין שתיקות דומות של דוד ושל שלמה.

המחזיקים בגישה זאת - הרב יששכר יעקבסון<sup>98</sup>, הרב חיים דוד הלוי<sup>99</sup>, האדמו"ר מסלונים<sup>100</sup>, ד"ר דניאל שליט<sup>101</sup>.

## מכיוון שאי אפשר לסכם

אין אנו יודעים מה רצונו של הקב"ה מאתנו; האם לנסות להבין, או לא לנסות להבין, האם להבין בצורה כזאת או אחרת, אולי בכלל ראוי לקחת צעד לאחור ולהתרחק, להתרחק מכל ברור בנושא, גם מברור המעלה בסופו את 'הבנת אי-ההבנה'. אני מקווה ומתפלל שהברור שנסיתי לעשות כאן יעזר לי ולכולנו, להתקרב אל הקב"ה ולעבדו מתוך אמונה גדולה יותר. אף על פי שאינני מבין את דרכיו, כעת ברור לי יותר עד כמה לא מובנות לי דרכיו, ועד כמה גבהו דרכי הקב"ה מדרכינו ומחשבותינו ממחשבותינו<sup>102</sup>



---

<sup>98</sup> הרב יעקבסון מכנה את אמונתו של האדם הנוקט שתיקה זאת 'אמונה קשה'. ומעניין שהוא מזהה דווקא בשתיקת איוב שתיקה כזאת. ('החשיבה המקראית והשואה', 'ידעות', גליון יט, אביב תשכ"ב, עמוד 26).

<sup>99</sup> שם, עמוד 15.

<sup>100</sup> 'על ההשמדה והחורבן', בספר 'זכרון קדוש', עמוד יז.

<sup>101</sup> שיחות פנים, עמ' 69.

לאחר שסקרנו את הגישות השונות, נחזור ונזכיר שיש לשים לב ליחסן לשלוש השאלות (לפני, תוך כדי ואחרי) שהצגנו לעיל, בפרק 'הצגת השאלה'. בפשטות ובקיצור, נראה כך – הקבוצה הראשונה, 'החטא וענשו' מתייחסת לשאלה הראשונה בלבד. גישת 'ניצול הבחירה התפשטית' מתייחסת לשאלה השנייה, אף שנדרשת מבחינתה גם התייחסות לשאלה הראשונה. בגישת 'מבט הסטורי', הגישה הראשונה והשלישית מתמודדות עם השאלה הראשונה, והשנייה עם השאלה השלישית. גישת 'עקדה' מתייחסת לשאלה הראשונה. וגישת 'הסתר-פנים' מתייחסת בפשטות לשאלה השנייה, אף כי לפי הרבד העמוק שהצענו שם יש התייחסות לשאלה הראשונה.

<sup>102</sup> ישעיהו נה, ט.